

A modern okkultizmus és az emberiség narcisztikus sérülései

Békés Vera

„Hasztalan próbálkozás ugyanis *közömbösséget* színlelni oly kutatások iránt, melyeknek tárgya az *emberi természet számára nem lehet közömbös.*”

(I. Kant: Bevezetés *A tiszta ész kritikájá*-hoz [AX])

Sok újdonságot nem lehet remélni attól, aki a modern okkultizmus témájához érdemben hozzá szeretne szólni. Az olvasónak joggal támadhat az a benyomása, hogy az elmúlt százötven évben erről a tárgyról már minden mellette vagy ellene szóló érvet leírtak vagy kimondtak. Mégis, az eredeti dilemmákat illetően a mai ember sem okosabb, mint az újkori filozófus tudósok voltak. Írásomban a modern tudomány és az okkultizmus találkozásának azokat a sajátosságait próbálom nagy vonalakban felvázolni, amelyek ezeket a dilemmákat makacsul feloldatlanul hagyták és hagyják.¹

A 19–20. századi okkultizmus (ezen belül a különösen a spiritizmus, illetve későbbi paratudományos változata) kifejezetten *modern* fejlemény. Gyökerei természetesen visszanyúlnak a legkorábbi időkig, mégis, az ismerhető és ismerhetetlen világ közötti határoknak az a szenvedélyes *feszegetése*, ami a mai parapszichológiai törekvéseit jellemzi, nagyon sok tekintetben legalább annyira eltér tradicionális elődeitől, mint amennyire a Galilei, Bacon, Descartes és Newton nevével fémjelzett újkori természettudományok különböznek arisztotelianus-skolasztikus elődeiktől. A szűkebben vett modern spiritizmus ugyanis – itt Gyimesi Júlia összefoglaló megfogalmazását idézem: „...a tudomány és a technika rohamos fejlődésének, valamint a nyugati vallások megrendülésének

¹ Jelen dolgozat az OTKA 79146 számú „A pszichoanalízis mint a humán tudományok paradigmája – történeti és elméleti vizsgálódások” című projekt keretében készült. Az írás egyes részleteiben a következő korábbi munkáimra támaszkodtam: „Az újdonság jelei – A tudományos döntések természete” (*Polanyiana*, 2002), „Palágyi Menyhért reakcióidő kísérletei a kolozsvári egyetem pszichofiziológiai laboratóriumában” (*Magyar Filozófiai Szemle*, 2005/3), „Amikor a XVII. században isten matematikus lett” (*Polanyiana*, 2005), „Tudásszociológiai olvasatban – Sigmund Freud és Ferenczi Sándor levelezéséről” (*BUKSZ* 2006/1).

összjátékában született.”² Ebben az összjátékban mindegyik tényező egyformán fontos, és kapcsolatuk boncolgatására az alábbiakban még visszatérek. Tehát mindamelllett, hogy a spiritizmus avagy okkultizmus változatos formái mögött végső soron a léleknek a testtől független, a test halálát túlélő másfajta létezés ősi elvének 19. századi változatára bukkanunk, fontos észrevenni, hogy a modern okkultizmus követőit leginkább az különbözteti meg a régiektől, hogy a meggyőződésük szerinti igazság felderítésében *nem* valamilyen archaikus orákulumot, és *nem* is a vallási kinyilatkoztatás tekintélyét, hanem végső soron a modern *természettudomány alapelveit* és elfogadott intézményeit ismerik el legfőbb kognitív autoritásként.³ Eljárásaikban, gyakorlatunkban pedig elsősorban a kortárs tudományos közösség kulturálisan elfogadott adatgyűjtési, érvelési és bizonyítási mintáihoz igyekeznek igazodni. Általánosan fogalmazva törekvéseiket is mondhatni, a természettudomány nyelvén fogalmazzák meg. A legfontosabb céljuk, hogy az élőlények és környezetük között olyan valóságos kölcsönhatásokat vizsgáljanak, illetve azok létezését kísérleti úton is bizonyítsák, amelyek nem magyarázhatók meg a szervezet és környezete közötti kapcsolattartás eladdig ismert formáival. A spiritiszta illetve parapszichológiai kutatások tehát nem természetfölötti, nem misztikus – azaz elvileg sem megismerhető, transzcendens – tünetenyekre irányulnak, hanem meggyőződésük szerint olyan evilági, valóságos kölcsönhatásokra, amelyeket még nem sikerült fölfedezni, ám amelyekről szilárd meggyőződéssel vallják, hogy – kellően kifinomult empirikus kísérletek során, a tudomány eszközeivel észlelhetővé tehető, felderíthető, létezőmódjuk tapasztalati úton lesz bizonyítható.⁴ Ne feledjük, hogy a tudományos ismeretet az ókori görögöktől kezdve „a bizo-

² Gyimesi Júlia: *Pszichoanalízis és spiritizmus*. Typotex Bp., 2011, 13.o.

³ Márkus György hermeneutikai kísérleteiben arra mutat rá, hogy történelmi koronként más és más kulturális „intézmény” jut fő, kitüntetett szerephez az igazság megismerésében. (Márkus Gy. Tudományképzünk változásai – in: *Uő: Kultúra és modernitás*. T-Twins – LAK. Bp. 1992, 191.) Annak, hogy ezt a megismerési formát tudományként azonosíthassuk, szükséges, bár nem elégséges feltétele, hogy azt maga az adott kultúra kifejezetten megkülönböztesse egyéb megismerési formáktól, így a hétköznapi megismeréstől, valamint a legfőbb kognitív autoritásért folytatott olyan versengő kulturális formáktól, mint a művészet, a mágia vagy a vallás.

⁴ Elusive Quarral – *A Scientific Appraisal of Psychic Research* c. könyvének bevezető interjújában, mely az alkalomból készült, hogy mint elkötelezett szkeptikus tudós, meghívott vendégként részt vett „Az amerikai parapszichológusok a tudomány fejlődésért” címmel rendezett konferencián 1979-ben. – Ray Hyman kifejtette, hogy kellemesen csalódott a konferencia alkalmával, mint-hogy csak kevesen voltak, akik a parapszichológia scientista kritikusainak legrosszabb előítéleteit látszottak igazolni. Jóval többen voltak azok, akik valódi tudományos elkötelezettséggel folytattak módszeres (gyakran laboratóriumi) vizsgálatokat. És bár maga Hyman továbbra is szkeptikus maradt mindenfajta ESP jelenséggel kapcsolatban, azt azonban örömmel ismerte el, *hogy a jelenség kutatói éppen olyan őszintén és elszántan küzdenek a csalások és csalók ellen, mint a szkeptikusok.*

nyitás képességének állapota” különbözteti meg a megismerés egyéb módjaitól, hogy tehát a tudósok állításaikat mindenkor logikai érvekkel valamint belátható bizonyítékokkal igyekeznek alátámasztani, s ezt várják el társaiktól is.⁵ Az viszont, hogy mely korban mit fogad el a tudósok közössége bizonyítottásnak, nagy mértékben függ attól a tudományképtől, amelytől a tudósok csoportja a maga ismeretelméleti autoritásának kitüntetett voltát kölcsönzi. Márkus György hangsúlyozza, hogy a tudományképek jóval többet jelentenek bizonyos tradíciók pusztá foglatatánál: nyílt vagy burkolt formában alapvető normatív elemeket is tartalmaznak, egyszerre orientálják a folyó tudományos gyakorlatot, és szabályozzák egyebek között pl. azt is, hogy ki és milyen feltételekkel jogosult e tevékenység folytatására, illetve ki nem. „Amikor képet adnak arról, *mi* is voltaképpen a tudomány, egyszersmind arról is döntenek, mely tudás *jogosult* a kitüntetett ismeretelméleti autorításra.... Így a tudományképek történeti változásai összefüggenek mind a tudományos ismeretek felépítésével, mind az alkalmazásukat és fejlődésüket körülvevő társadalmi mátrixszal.”⁶

Felvetődik a kérdés, hogy milyen szerepe lehetett a modern spiritizmus kibontakozásában a tudomány és a technika rohamos fejlődése mellett a nyugati vallások megrendülésének. Ám a válasz előtt még tisztázni kellene, hogy mi a viszony a tudomány és technika fejlődése és a nyugati vallás megrendülése között. És itt érdemes megfontolni a történeti szemléletű tudományfilozófusok (pl. Polányi Mihály és Thomas Kuhn) tapasztalatát. Ők ugyanis már régen figyelmeztettek arra, hogy szemben a közhiedelemmel, a történelemben nem a nagy tudományos felfedezések okozzák világgépünk radikális fordulatait, vagyis, a nagy újítók nem azért szakítanak koruk bevett tudományos szemléletével, mert új tényeket fedeztek fel. Ellenkezőleg: a nagy újítók rendszerint annak *köszönhetően* tudnak új fölfedezésekre jutni, hogy ilyen vagy olyan okból képesek a kor uralkodó tekintélyei által formált szemlélettől elszakadni. „A tudomány a reneszánsz késői gyermeke volt – mondja Polányi Mihály – hiszen Kopernikusz és Vesalius felfedezéseinek idejére a reneszánsz már túl van legfényesebb korszakán és rávetül az ellenreformáció árnyéka. Kopernikusz és Vesalius a bevett szemlélet tekintélyétől való elszakadásuknak *köszönhetően* fedeztek fel új tényeket – nem pedig azért szakítottak a tekintéllyel, mert új tényeket fedeztek fel.”⁷

Vagyis, zsenialitásuk nem abban áll, hogy a bevett szellemben nevelkedett társaiknál pontosabban vagy elfogulatlanabban figyelték a világot, hanem abban, hogy nem tisztelve koruk meghatározó tudományos tekintélyeit, képe-

⁵ Márkus: im. 191.o.

⁶ Márkus: im. 192.o.

⁷ Polányi M.: *Tudomány, hit társadalom* – in: *Uő: Tudomány és ember*. Argumentum PMSzFT Bp. 1997. 28.o.

sek voltak kiaknázni olyan észlelési lehetőségeket, amelyek csak egy másik paradigma felől nyílnak meg. Kopernikusz 1500 táján kánonjogot tanult az itáliai egyetemeken. Itt szívta magába azt az új szellemet, amely lehetővé tette, hogy szabadon vitatkozhassanak a régi pitagoreus doktrínákról. Ezután már a heliocentrikus világmép tántoríthatatlan híveként tért vissza hazájába, jöllehet – teszi hozzá Polányi – a történeti kutatások egyértelműen kiderítették, hogy az elmélet keletkezésének idején empirikusan semmivel sem lehetett alátámasztani a kopernikuszi világmépepet.

A másik példa Vesalius, aki amikor először vizsgálta meg az emberi szívet, és nem találta benne a nagy Galenos által feltételezett csatornát, „úgy gondolta, bizonyára szemmel nem látható; néhány évvel később azonban, amikor a tekintélybe vetett hite már megrendült, merészen kijelentette, hogy ez a csatorna nem létezik.”⁸ S épp így, mutat rá Thomas Kuhn: a nem teljesen az arisztotelészi fizika hatása alatt nevelkedett Galilei zsenialitása sem abban állott, hogy pontosabban vagy elfogulatlanabban figyelte meg a lengő testet, mint arisztoteléanus szellemben nevelkedett társai (akik egy szálon lengő testben nem ingát, hanem csak kötéllel akadályozott eső követ láttak), hanem abban, hogy „kiaknázta a középkori paradigmaváltás következtében megnyíló észlelési lehetőségeket.”⁹

Ilyen tudománytörténeti példák száma tetszés szerint szaporítható. Ha ezzel a szokásoshoz képest fordított szemlélettel tekintünk vallás és tudomány újkori viszonyára, akkor látható, hogy (bár a képlet kissé leegyszerűsített, de mégis van magyarázó ereje): nem a tudományos felfedezések rengették meg a vallási tekintélyt, hanem fordítva: az egész nyugati társadalomszerkezetet érintő hatalmas változások tették lehetővé a vallási tekintélytől való eltávolodást, és ennek köszönhetően indult aztán fejlődésnek az újkori tudomány. E hosszan tartó folyamat során a tudományok számára egészen új perspektívák nyíltak és új feladatok támadtak. A „kopernikuszi fordulat” több pusztán címkénél, valódi *fordulatot* jelent. Hogy egy 18. századi nyelvfilozófiai példát lássunk: Herdernek eleve megrendült a vallási tekintély és a Szentírásba foglalt dogmák iránti feltétlen bizalma, és ennek következményeképpen tudja leszögezni minden leendő nyelvtudomány egyik legfontosabb alap-posztulátumát, hogy tudniillik a nyelv az ember műve, nem pedig a kinyilatkoztatás révén nyert isteni adomány. Ezzel nem csak a nyelv(ek) eredetéről való bevett nézetet módosította, de radikálisan megváltoztatta a nyelvi jelenségek és törvényszerűségek magyarázatának irányát és módját is. A teremtéstörténet és Bábel mítosza helyett evilági magyarázatot kellett keresni a nyelvek sokféleségére és változására. Épp így például a valódi történettudomány megszületésének is feltétele volt, hogy

⁸ Polányi: im. 28.o.

⁹ T.S.Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Bp. 2000. 126.o.

az események alakulásában ne a transzcendencia megnyilvánulásának *jeleit* lássuk, hanem evilági kölcsönhatások, összefüggések hálózatát.

A modern spiritizma gondolkodás ebben az erőtérben született, és ebben az értelemben evilági típusú – monisztikus – mintákat követett. A 19. század saját utolsó harmadától pedig saját jogán is hozzájárult a scientista-pozitivista „ténytudományokkal” szemben kritikát megfogalmazó antipozitivisták alternatív tudományos törekvésekhez. Hiszen a modern okkultizmus „nem csupán a modernitás feszültségeinek kivetülése és következménye volt, hanem az önmagunkról való tudás új formája, egyfajta pszichológia, melyben rendhagyó módon keveredett a szekularizált a spiritualitással, a hit a racionális bizonyítékokkal.”¹⁰

*

Ferenczi *Klinikai Naplójában* olvasható, egy a tudomány határait sokak szerint igencsak feszegető talányos utalás: „...És itt kell az úgynevezett okkultista kutatási irányzatot bevonni. Szenvedő emberek analízise során rendkívül gyakran fordul elő a gondolatátvitel. Az embernek néha az a benyomása, hogy az efféle folyamatok realitása bennünk, materialistákban erős érzelmi ellenállásba ütközik; s bár bepillantást nyerünk ebbe a folyamatba, mégis úgy érezzük, olyasmi ez, mint Pénélopé szétfosló vászna vagy álmaink szertefosló szövete. Lehetséges, hogy itt egy *negyedik* ‘narcisztikus sérüléssel’ állunk szemben, nevezetesen, hogy az intelligencia – amire mint analitikusok is olyan büszkék vagyunk – sem a mi tulajdonunk, hanem olyasmi, aminek az Én ritmikus kiáramlásával az univerzumba – amely egyedül mindentudó és ennél fogva egyedül intelligens – meg kell újhodnia és regenerálnia kell. De erről majd máskor.”¹¹

Ahhoz, hogy világos legyen, mire vonatkozik az utalás, és hogy miért éppen egy lehetséges *negyedik* ez az érzelmi ellenállást kiváltó narcisztikus sérülés, ismernünk kell a pszichoanalitikus mozgalom történetét végig kísérő, főleg Freudtól eredő önmeghatározási reflexiókat, amelyek arra irányultak, hogy tudománytörténeti-tudományelméleti kontextusba helyezték a pszichoanalízist. E reflexiók között is fontos szerepet játszott Freudnak a magyar *Nyugat* számára készült esszéje.¹²

¹⁰ Gyimesi, 2011, 13.o.

¹¹ Ferenczi Sándor: *Klinikai Napló*, 127.o. Ferenczi e fontos bejegyzésére – amitől a pszichoanalízis történetírói gyakran szemérmesen eltekintenek – Gyimesi Júlia disszertációja hívta fel a figyelmet.

¹² Sigmund Freud: A pszichoanalízis egy nehézségéről. *Nyugat*, 1917, 1.sz. 47-52.o. Új fordításban megj. Erős F. (szerk.): *Sigmund Freud: Válogatás az életműből*. Európa 2003.444. Jelen idézetek a régi, *Nyugat*-beli fordításból származnak. Az érdekesség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy ugyanebben a *Nyugat* számban jelent meg egyebek között Kaffka Margit *Hangyaboly* c. regényének első része valamint a Lengyel Menyhértől *A csodálatos mandarin* c. pantomim is.

Ebben az írásban, amely mindmáig a pszichoanalízis tudománytörténeti „alapelbeszélésének” tekinthető, Freud, miután rövid bevezetőt szentel a narcizmus fogalmának, rátér fő mondanivalójára: az emberiség általános narcizmusát, önszeretetét eddig három súlyos sérelem érte a tudományos kutatás irányából.

Az első nagy trauma Kopernikusz nevéhez fűződik, jöllehet a földközpontság elvének tagadását tulajdonképpen már az ókortól többen is kimondták. Mikor azonban Kopernikusz tanait közönségesen elfogadták, ezzel „az emberi önszeretetet az első, a kozmikus bántás érte.” Az emberiség narcisztikus ábrándja szerint ugyanis elhitte, „hogy lakóhelye, a föld, a mindenség legközepe­n nyugszik s nap, hold és csillagok körben forognak körül­e. Ártatlanságában ér­zékeinek jelentéseire támaszkodott, mert hiszen érezni nem érzi a földnek semmi mozgását, s akármerre lát el szabadon, egy kör közepén látja magát, mely a külső világot befogja. A föld e központi fekvése pedig kezessége volt számára annak, hogy a föld uralkodik a világegyetemen, s ez vágott abbeli hajlandóságához, hogy magát a világ urának érezze.”¹³

A második nagy trauma Darwinhoz köthető: addig „Művelődése rendjén az ember a többi teremtett állatok fölé úrnak vetette fel magát. S még ez urasággal sem elégedve meg azon volt, hogy szakadékot vonjon az állatok mivolta s a magáé közé. Elvitatta tőlük a értelmet, maga meg azzal dicsekedett, hogy halhatatlan lelke van, s magas isteni származásra hivatkozott, melynél fogva elszakíthatja az állatvilággal való közösség kötelékét.”¹⁴ Megjegyzendő, tette hozzá Freud, hogy ez a fajta gőg csak a fejlett társadalomban, s ott is a csupán a felnőttek szemléletében jelentkezik: „A kezdetleges ember, a totemizmus fokán, nem látott benne megütköztetőt, hogy családfáját valamely állati őstre vezesse vissza. A mítosz, mely ama régi gondolkodás leülepedése, az istennel állatalakot váltat s az első idők művészete az isteneket állatfővel ábrázolja. A gyerek nem tud különbséget a maga s az állat mivolta közt, s a mesében csodálkozás nélkül veszi, hogy az állatok gondolkoznak és beszélnek – szorongási indulatot, mely az emberi apának szól, áttol a kutyára vagy a lóra, anélkül, hogy ezzel az apát akarná kisebbíteni.”¹⁵

Az isteni kiválasztottság illúzióját az evolúció elmélete rombolta szét: „Tudjuk mindnyájan, hogy Ch. Darwin s a társai és követői kutatása nem sokkal több, mint félszázad előtt az ember e kevélykedésének véget vetett. Az ember nem egyéb és nem különb, mint az állatok, maga is az állatvilágból származott s egyik fajtához közelebb, más­hoz távolabb rokon. Későbbi szerzeményei nem tudták e hasonlatosság bizonyítékait elmosni, melyek úgy

¹³ S.Freud: im. 47.o.

¹⁴ S.Freud: im. 48.o.

¹⁵ Uo. 48.o.

testi alkatában, mint lelki berendezésében adódnak. Ez íme a második, a biológiai sérelme az emberi narcisszizmusnak.”¹⁶

A harmadik trauma pszichológiai természetű, s épp ezért minden korbbinál érzékenyebben érint bennünket. „Mert az ember, ha kívül meg is aláztatott, fejedelemnek érzi magát önnön lelkében. Felügyelő szervet teremtett magában, mely megvigyázza szándékait és cselekvéseit, hogy összeférnek-e követeléseivel. Ha nem, akkor irgalmatlanul megfékeztetnek s visszavonatnak. Az ének belső észlelője, a tudat, tudósítja a lelki nyüzsgés legnevezetesebb eseményeiről, s az ezen tudósításoktól igazgatott akarat végbeviszi, amit az én rendel, megváltoztatja, ami magától szeretne megtörténni.”¹⁷

Freud azt tanácsolja az elbizakodott Én-nek: „Hallgass ebben az egy pontban az okos szóra! Ami benned lelki, az nem esik egybe az előtted tudatossal – más dolog, hogy valami végbemegy a lelkedben s más, hogy tudj róla. ... Ki tudja, még ha nem is vagy beteg, megmérni, mi minden rezeg a lelkedben, amit sohasem tudsz meg vagy amiről hamisan értesülsz.... Szállj magadba, önnön mélységeidbe s elébb ismerd meg magad, majd aztán megérted, miért kell megbetegedned s talán el is tudod kerülni, hogy megbetegedj...A pszichoanalízis így akarta az ént kitanítani. Ám a két felvilágosítás: hogy a nemiség ösztönéletét bennünk nem lehet egészen megfékezni s hogy a lelki folyamatok magukban tudattalanok s csak tökéletlen s megbízhatatlan észlelet útján jutnak el az énhez s vettetnek alája: *tulajdonképpen azt az állítást jelenti, hogy az én nem úr a saját házában*. S együttvéve az önszeretet harmadik sérelmét jelenti, melyet a pszichológiai neveznek. Nem csoda, ha az én nem kegyeli a pszichoanalízist s makacsul megtagadja tőle a hitet.”¹⁸

Világos, hogy nem Freud fölfedezése okozta „az emberiség önszeretetének harmadik sérelmét” (ti. azt a felismerést, hogy az Én nem korlátlan úr a saját házában). A tudattalan lelki folyamatok felfedezésének természetesen éppúgy megvannak az előzményei, mint bármelyik nagy horderejű felfedezésnek. Freud olyan nevezetes filozófusokat tekint jogosan az elődjének a tudattalan felfedezésében, mint például Schopenhauer. A pszichoanalízis tudományos újdonsága abból adódik, hogy „a nemiség lelki jelentőségéről s a lelki élet tudattalan voltáról szót nem elvontan állítja, hanem olyan anyagon bizonyítja be, mely minden embert személyében érdekel s kikényszeríti, hogy e problémával szemben állást foglaljon.” De egyben ez a magyarázata az ellenséges fogadtatásnak is: „éppen ezért fordítja maga ellen a kellelenséget s az ellenállást, mely a filozófus nagy neve elől még riadtan tér ki.”¹⁹ Thomas Kuhn

¹⁶ Uo. 48.o.

¹⁷ Uo. 49.o.

¹⁸ Uo. 51.o. (Kiem.: B.V.)

¹⁹ Uo. 52.o.

Galileire vonatkozó megjegyzését kiterjesztve azt mondhatjuk, hogy Freud igazi zsenialitása abban állt, hogy képes volt kiaknázni egy már a XVIII. században elkezdődött átfogó szemléletváltással megnyíló észlelési lehetőséget²⁰, s ennek köszönhetően fölfedezni olyan tényeket, amelyekről azután joggal mondhatta, hogy „tulajdonképpen szégyellni való, hogy ezt egyáltalán fel kellett fedezni.”²¹

Ezt a freudi „elbeszélést” fűzi tovább a késői Ferenczi, és így válik érthetővé, (és természetesen vitathatóvá vagy akár megfontolhatóvá) hogy mit is értett a lehetséges „negyedik nárcisztikus sérelmen”.

Ferencziről tudjuk, hogy korai pályafutásától kezdve érdeklődést, méghozzá tudományos igényű érdeklődést mutatott az modern okkultista jelenségek iránt. Korai „pre-freudiánus” írásai között több is érinti a témát, melyekben igyekszik értelmezni és egyúttal tágabb ismeretelméleti kontextusba helyezni a témát. Már az egyik legkorábbi írásában, a „Spiritizmus” címmel, a *Gyógyászat* számára írott ismertető összefoglalójában számbavette, mondhatni, tematizálta a spiritizmus és tudomány viszonyának legfontosabb gondolatait.²² „A filozófiának végzete, hogy nincsen a történelmében fokozatos fejlődés, hanem az elmék az egyik túlzásból a másikba esnek, figyelmen kívül hagyva a két véglet közti igazságot. Most is ilyen hirtelen nézetváltozásnak lehetünk tanúi az eszmék terén. A cafrangtól és szofisztikus okoskodásoktól megtisztított ‘megismeréstan’ mindegyre hevesebben döngeti az ‘anyag-elvűség’ megdönthetetlennek látszó bástyáit.” A modern szkeptikus kételkedése ma éppen a materializmus lapos tételei ellen fordul: Hogyan nyugodjam bele – idézi Ferenczi a modern szkeptikus érvét, anélkül, hogy állást foglalna mellette vagy ellene – „mikor azt sem tudjátok nekem bebizonyítani: van-e atom, van-e rezgés, és nem csupán látszat-e minden történés. Azt mondja a fizika: nincs metafizika. Hát nem éppen úgy bebizonyíthatatlan dogmákon: az anyag és erő hitelvein alapul a materializmus, mint a monoteizmus az Istenbe vetett hiten?’ Ilyen és ehhez hasonló eszmemenetből fejlődött ki az a meggyőződés, hogy a tudomány csődöt mondott, tehát vissza kell térni a szellemekhez és a kísértetekhez... Olyan ez, mint a haladó szekér, de amelyet két ló ellenkező irányba húz; hol az egyik, hol a másik van túlsúlyban,

²⁰ Jelen írás keretei nem teszik lehetővé annak bővebb kifejtését, hogy mit jelent, és hogyan alakult korántsem egyenes vonalú története a 18. századi alapvető szemléletváltásnak. Mindennek bővebb kifejtésére mindenek előtt a *A hiányzó paradigma* c. könyvemben tettem kísérletet. (Latin Betűk, Debrecen 1997.)

²¹ S.Freud: A pszichoanalitikus mozgalom története. In: *Önéletrajzi írások*. Cserépfalvi.1989.97.o.

²² Ferenczi Sándor: Spiritizmus – in: *Gyógyászat*, 39. 1899. júl. 23. Új megj.: Mészáros Judit (szerk.) *Ferenczi Sándor: A pszichoanalízis felé – fiatalkori írások 1897-1908.* 27-30. Elemzését ld. még: Mészáros J.-Hidas Gy.: A pályakezdő Ferenczi. *Thalassa* 1991/1. 44.o.

miközben maga a szekér folytonos rázkódások között zezgugos vonalban dőcög előre.”²³

A tudomány története megtanított bennünket arra, hogy kár a felvilágosodás nevében öntelten és elhamarkodottan ítélni, mert a jelenkori spiritizmus is csak a tudománynak „még igen kevésbé művelt földjét” igyekszik művelni, akárcsak annak idején az alkímisták. „És majd a spiritisztikus mozgalomnak is az lesz az eredménye, ami régen az alkímiának volt. Akkor aranyat kerestek, és sok-sok hasznos vegyi összetételt fedeztek fel.”²⁴

A tekintélyérvek keveset nyomnak a latba. „Ne a vizsgálat előtti vagy a nélküli tagadás legyen tehát a spiritizmus elleneseinek a harcmódja. Hanem azzal a tárgyilagossággal, ami az igazi tudóst jellemzi, fogjanak hozzá a tények bíráló megvizsgálásához. Ne restelljenek leülni a kopogtatóasztal mellé, vagy elmenni a laikusokból álló spiritiszta gyűlésre. Hiszen a tárgy már szociológiai szempontból is van olyan fontos, hogy a legjobbaink is foglalkozhassanak vele. Vigyék el magukkal a tudomány fegyvereit, rendezzék a szeánsszokat kísérleti alapon, igyekezzenek megfigyelni mindent, távol tartani minden szándékos megtévesztést, s így eldönteni, mennyi a dologban az önámítás és mennyi az igazság.”²⁵

S hogy Ferenczi mennyire komolyan gondolta mindezt, azt az a tény is tanúsítja, hogy maga is kísérletezett pl. az automatikus írással, és spiritiszta szeánsszokat is látogatott. Yill Stefko, aki a paranormális jelenségek elismert kutatója egy 2005-ös cikkében olyan neves pszichoanalitikusokról ír, akik valamilyen mértékben involválódtak a paranormál jelenségvilág kutatásában. Itt beszámol egyebek között arról, hogy Ferenczi egykor Felletár Emil professzor és törvényszéki orvosszakértő társaságában felkeresett spiritiszta szeánsszokat. Felletár lányunokája médium volt. Ferenczi egy papírlapra azt a kérdést írta fel, hogy mit csinál éppen az a személy, akire most gondol. A válasz az volt, hogy felül, kér egy pohár vizet és meghal. Ferenczi az órájára nézett, és észrevette, hogy késik az illető paciensevel való találkozásjáról, és távozott, mert késébe volt. Amikor odaérkezett a házhoz, értesült arról, hogy mindez pontosan úgy történt, ahogy a médium mondotta.²⁶

Ferenczi – megannyi kortársával, egyebek között Junggal vagy a fizikus Wolfgang Paulival egyetemben – éveken át gyűjtött „okkultista” tapasztalato-

²³ Ferenczi S. *Spiritizmus* – Új megj. In. Mészáros J. szerk. 1999. 28.o.

²⁴ Ferenczi S. *Spiritizmus* 29.o.

²⁵ Ferenczi S. *Spiritizmus* 29.o.

²⁶ Stefko nem adja meg a történet forrását, de a konkrét részletek – különösen Felletár Emil professzor említése, akit a Ferenczi irodalom nem különösebben tart számon – arra engednek következtetni, hogy mindez Fodor Nándor elbeszéléséből származik, aki a húszas években interjút készített Ferenczivel Amerikában. (Nandor Fodor: *Between Two Worlds*. N.Y.1964)

kat, folytatott kísérletet és gyártott elméleteket magyarázatukra. Freud, akit kapcsolatuk kezdetétől e kutatásokról rendszeresen tudósított, a kérdésben eleinte – illetve mindvégig – erősen ingadozott: az iróniától az óvatos kíváncsiságig. Pontos lenyomata ennek a jellemző és érthető ambivalenciának, amikor Ferenczi Seidlernével, a berlini médiummal kapcsolatos biztató tapasztalatokról számolt be, Freud válaszában ezt írta: „A megrázkódtatáson immáron túljutottam, és úgy tekintek az egészre, mint bármi másra, ami nem éppen könnyű dolog. ...Legyünk-e hát e tapasztalat alapján okkultisták? A legkevésbé sem; mindössze gondolatátvitelről van szó. Ha ez bebizonyosodik, el kell hinnünk – de akkor már nem lelki jelenség lesz, hanem tisztán szomatikus, viszont első rendű újdonság. Addig viszont hallgassunk róla a némák szótlanságával. ... Él bennem némi aggodalom, hogy valami nagy dologra kezd rájönni, de felhasználása igen komoly nehézségekbe fog ütközni.” (F 75) Ferenczi megnyugtatója, hogy „Az okkultista hajlam legcsekélyebb nyomát sem tudom magamban felfedezni; emiatt kár lenne aggódnia” (Fer 76). Ahogy nőtt Ferenczi lelkesedése, úgy fokozódott Freud ironikus távolságtartása: „Kedves Barátom, Biztosan meg van rökönyödve, hogy nem reagáltam megrendítő közlésére, miszerint Ön egy valóságos médium... Látom jönni a feltartóztathatatlanul közelgő sorsot, s észreveszem, hogy a sors Önt rendelte arra, hogy fényt derítsen a misztikára és hasonló dolgokra. Éppoly hiábavaló, mint szűkkeblű dolog volna Önt visszatartani ettől. Mégis, úgy vélem, megéri megpróbálkozni azzal, hogy legalább lassítsuk a sors menetét. Arra szeretném kérni Önt, hogy még két évig titokban gyűjtögessen s csak 1913-ban lépjen elő a *Jahrbuch*-ban és nyíltan. Ön ismeri a gyakorlati ellenérveimet és titkolt kínos érzéseimet.” (F 185)

A „titkos” gyűjtögetések – mint tudjuk – folytatódtak. A levelezésből az is kiderül, hogy Freud figyelemmel kísérte ezeket a munkálatokat, és olykor módszertani tanácsokat is adott a kísérletekhez.

„Jung azt írja, – válaszol például Freud Ferenczi további indukciós kísérleteire – hogy az okkultizmust is meg kellene hódítanunk, s engedélyemet kéri, hogy hadjáratra induljon a misztika birodalmába. Úgy látom, egyikőjüket sem lehet visszatartani. Legalább egymással összhangban járnának el – veszélyes expedíciók ezek, és ide nem tudom követni önöket.” (F 216)

Gyimesi, aki értekezésében végig követi az okkultizmus és a pszichoanalitikus mozgalom belső történetét illetve érintkezéseit a spiritizsra mozgalmakkal, lényeges különbségekre mutat rá: „Míg a korai lélektan transzcendenciára nyitott kutatóit, mint Myers, Flournoy vagy James, a spiritizsra médiumok tanulmányozása valamiféle spirituális tudattalan elméletéhez vezette, addig az okkult jelenségekkel kapcsolatban meglehetősen ambivalens Freud mindenkor az immanens, intrapszichikus kauzalitást kereste. Előbbieknél éppen a spiritizsra jelenségek racionális analízise vezetett a pszichológiai dimenzió *rejtett potenciáljainak* feltételezéséhez mely a szokatlan jelenségek spiritizsra magyarázatát

volt hivatott érvényteleníteni.”²⁷ Ne feledjük, ez a kor a fizika eladdig rejtett erői felfedezésének kora (Röntgen, katódsugárzás, változó földmágnesség stb.) E rejtett erők megismerésének élménye joggal töltötte el nagy reményekkel a modern embert, s keltett a pozitivista materialista-objektivisták magyarázatok mellett új modern okkultista várakozásokat is, azonban jogos Gyimesi Júlia megállapítása, hogy: „Noha pszichológiájukban a természetfeletti tapasztalatok objektív megértésére és tudományba illesztésére törekedtek, azok racionalizációját a psziché természetes képességeként való meghatározásaként végezték el, így valójában nem a titokzatos jelenségeket övező misztikumot oszlatták el, hanem csupán áthelyezték azok dimenzióját az emberfelettiből az emberibe.”²⁸

Freud nem volt okkultista, természettudományos magyarázatot keresett, s „a lélek rejtett dimenzióinak valóban racionalista elméletét dolgozta ki, mellyel nem csupán elhatárolódott a tudattalan spirituális felfogását képviselő rivális elméletektől, hanem a modern ember önmagáról való tudásának radikálisan új formáját alapozta meg.”(71.o.) Ferenczi pedig meggyőződése szerint szinte mindvégig Freud intencióit követte. Akkor is, mikor a telepátia jelenség átfogó és szisztematikus pszichológiai elemzését szorgalmazta, még ha Freud éppen a tudományos pozíciót féltve nem bátorította is ebben.

Ha viszont ez az értelmezés helytálló, akkor Jung és Ferenczi felfogásbeli különbsége, amely kezdetben annak tűnhetett, talán nem is metafizikai természetű, és végső soron nem is gyökeres. Úgy gondolom, hogy Ferenczi szövegének kontextusa megengedi az ilyen értelmezést is. A Freud által megnevezett, az emberiség három narcisztikus sérülését okozó három nagy felfedezés: Kopernikusz, Darwin és ő maga, Freud. E harmadik hozta a tudattalan felfedezését, azt a felismerést, hogy az ember nem úr a saját Én-jében sem, akkor és ott is tudattalan erők kormányozzák, amikor azt véli, hogy öntudatának teljes birtokában cselekszik. Ezek a traumák monista sőt, materialista keretben az ismert vagy remény szerint feltárható természeti törvények alapján értelmezhetők. Kérdés, hogy mit jelent a lehetséges negyedik „narcisztikus sérülés”, hogy az intelligencia – amire mint analitikusok is olyan büszkék vagyunk – sem a mi tulajdonunk...”

Láttuk, hogy már a „prefreudianus” Ferenczitől sem volt idegen ilyenfajta gondolatok. Egy korai rövid és kevésbé méltatott írása, A tudás mérlege címmel jelent meg a Bródy Sándor szerkesztette *Jövendő* c. lap természettudományos rovatában 1903. december 27-én²⁹ Ez a cikk egyfajta ismerettani összefoglalója Ferenczi nézeteinek, és gondolatai e tekintetben egész pálya-

²⁷ Gyimesi, 2011, 71.o.

²⁸ Gyimesi: 2011, 71.o.

²⁹ Ferenczi S.: *A tudás mérlege* – Új megj. In: Mészáros J. szerk. 1999.190-192.o.

futása során nem változtak. Erősen bírálja a természettudományban uralkodó mechanisztikus redukcionista törekvéseket, „amikor a lelki jelenségeket is természettudományi fogalmakkal igyekeznek meghatározni, és anyagi, atomisztikus alapon próbálják magyarázni önmagukat, a saját egyéniségüket is.”³⁰

Megérne egy alaposabb vizsgálódást az „a *panteizmusnak*, helyesebben *pánpszichizmusnak* ez az elmélete”, amit Ferenczi Kant ismeretтанára alapozva felvillant. Azonban itt csak három mozzanatot emelek ki, és csak a harmadikra térek ki bővebben. Egyfelől Ferenczi – Haeckel alapján, akiről ebben a népszerű ismertetésben nem tesz említést – hitet tesz a monizmus mellett: „Az egyetlen dogma, amelyet ma minden művelt embernek vallania kell: a monizmus, vagyis az a hit, hogy a világ egységes.”³¹

Gondoljunk arra, hogy ez az időszak a természettudományok új típusú forradalmainak kora: a már-már nyugvópontra érkezettnek tűnő természettudományos rendszerek hirtelen megváltoztak, új „rejtélyes energiákat” fedeztek föl, a világ új dimenziói tárultak föl egészen új megközelítésekben. És itt most nem csak pl. Röntgen felfedezésére, az X sugárra, vagy Einstein relativitás-elméletére kell gondolnunk, hanem pl. a matematikus Georg Cantor „átlós eljárására”, amellyel az észlelés számára hozzáférhetővé tette azt a tényt, hogy több féle matematikai végtelen van, és hogy a (nem megszámlálhatóan végtelen) valós számok többen vannak, mint a (megszámlálhatóan végtelen) természetes számok. Nem véletlen például Bertrand Russell lelkesedése: „A matematikai végtelent korábban körülvevő nehézségek megoldása valószínűleg a legnagyobb eredmény, amivel csak korunk dicsekedhet. ...az elmúlt korok legkiválóbb elméi próbálták megválaszolni, azokat a látszólag megválaszolhatatlan kérdéseket, amelyeket az éleai Zénon feltett. Végül Georg Cantor megtalálta a feleletet, és meghódított az értelem számára egy új és hatalmas birodalmat, mely eddig a káosznak és az őszéjszakának volt átengedve.”³²

Visszatérve Ferenczi írásához, a második elv („hitágazat”): A fizikai világban tapasztalható egység elve „lényegében azonos kell, hogy legyen azzal, amelynek uralmát a saját lelkivilágunkban tapasztaljuk. Ha másként volna, megdőlné a monizmus is.”³³ Ez a tétel, amelyet maga illet spinozai értelemben vett panteizmus illetve pánpszichizmus néven, ebben a korszakban a legkevésbé sem rendkívüli.

A harmadik elv az, amely itt különösen figyelemre méltó. Mindebből következik, állítja föl a paradoxont Ferenczi, hogy „még ha nem is hagyjuk el a

³⁰ Ferenczi S.: *A tudás mérlege*. im. 191.o.

³¹ Ferenczi S.: *A tudás mérlege*. ih. 191.o.

³² A matematika tanulmányozása. In.: *Miszticizmus és logika*. Magyar Helikon Bp. 1976. 102.o.

³³ Ferenczi: *A tudás mérlege*. ih. 191.o.

szorosan természettudományos alapot, akkor is megdől a *tudatos és tudattalan* közti éles határvonás lehetősége. És itt újra paradox kijelentést kell tennem: amit öntudatnak nevezünk, az lényegében öntudatlan. Az öntudatlan pedig igen sokszor magán viseli a tudatosság, értelmesség bélyegét.”³⁴ Amire itt igazán érdemes felfigyelni, az maga az érv, amit e paradoxon alátámasztására fölhasznál: „Tudatosnak mondjuk például a gondolkodást. Tényleg tudatos is, mert tudunk róla. De csak azt tudjuk, hogy van. Azt, hogy miképp történik, mi a lényege, nem tudjuk, nem érezzük. Úgyhogy a bölcselő nem akkor mond igazat, amikor azt mondja ‘ich denke’, hanem amikor azt mondja: ‘Es denkt in mir.’ ‘Valami gondolkodik bennem.’ Vagyis a tudatos gondolkodás lényege öntudatlan.”³⁵ Az ismeretelmélettel foglalkozó filozófusok jól ismerik az idézetet. Ez mondhatni a legnagyobb horderejű „antikarteziánus krédo”, nem Kanttól, hanem kortársától, a fizikus és filozófus göttingeni tudós professzortól, G.C. Lichtenbergtől származik. Az ő egyik nevezetes aforizmája, ami azóta is az egyetlen igazán releváns alternatívája a descartes-i cogito elvnek. Tudjuk, Descartes számára amennyire – legalábbis elméletileg – elképzelhető volt, hogy érzékszerveink minden tekintetben megcsalhatnak bennünket, annyira megkérdőjelezhetetlennek tartotta, hogy a gondolkodó én sajátmagáról, önmaga gondolkodó voltáról biztos tudattal, azaz öntudattal rendelkezik. Ezt az elvet nagyon sok szempontból bíráló tárgyává tették a következő évszázadokban, kivéve egyetlen mozzanatot azt az elvet, hogy az ego, aki tudatában van önmagának, egyben teljes mértékben uralja is öntudatát. Lichtenberg pedig éppen ezt nem tartja magától értetődőnek. Arra figyelmeztet, hogy félrevezető, vagyishogy túlságosan sok azt állítani, hogy Én gondolkodom. Helyénvalóbb lenne helyette ezt mondanunk, hogy „Valami gondolkodik bennem”. Freud, akinek Lichtenberg az egyik kedvenc gondolkodója nem hiába írta: „Joggal mondta róla Goethe, hogy tréfás ötletei voltaképpen mély problémákat rejtenek; talán még helyesebb lenne azonban azt mondani, hogy Lichtenberg ötletei problémákat oldanak meg... Lichtenberg legnagyobb erénye a bennük foglalt gondolat s az a pontosság, amellyel célba találnak.”³⁶

A „gondolódik”, a „valami gondolkodik bennem”, avagy „valami felöltik bennem” lichtenbergi ötlet a huszadik század elején meglehetősen ismert és népszerű gondolat volt. Azt tanította mindazoknak, akik nem tudták elfogadni

³⁴ Ferenczi: *A tudás mérlege* 191.

³⁵ Ferenczi: *A tudás mérlege* 191.

³⁶ S. Freud: *A vicc és viszonya a tudattalanhoz*. Gondolat, Bp. 1982. 109.o. Ha valaki összegyűjténé azokat a huszadik századi gondolkodókat, akikre ennek a titkos „titkos klasszikusnak” egyik vagy másik ötlete nagy hatással volt, s akik mondandójuk megfogalmazásakor Lichtenberg egyik vagy másik aforizmáját hívták segítségül akkor a névsort Ernst Machtól, Sigmund Freudtól, Pólya Györgytől L.Sz.Vigotszkijon és Ferenczi Sándoron át Wittgensteinig és tovább hosszan kellene folytatnia.

azt a Descartes-től eredő racionalista hagyományt, mely szerint az Ego tökéletesen azonos önmagával, és ennek maradéktalanul tudatára is juthat, hogy az én-fogalom nem kizárólag valamilyen homogén atomi (végső és oszthatatlan) entitásként gondolható el, hanem ellenkezőleg, valami olyan belső strukturával rendelkező szubjektumnak, amelynek nincs feltétlenül garantált szabad hozzáférése önmagához. Itt még egy további kitérőt kell tennünk. A filozófusok Kant Észkritikája óta alapvető fontosságúnak tartják a metafizika úgymond kopernikuszi fordulatát: azt a belátást, hogy *nem* a megismerés igazodik a tárgyakhoz (ahogyan az egymással szívósan hadakozó empirista és racionalista újkori gondolkodók addig mindannyian hallgatólagosan előfeltételezték). Nem azt kell kérdeznünk, hogy vajon a racionális belátás vagy pedig a tapasztalat vezeti-e az embert a tárgyról való biztos tudáshoz, hanem azt a kérdést kell föltennünk, hogy, miként lehetséges egyáltalán tudás, azaz, milyen tulajdonságokkal kell bírnia egy tárgynak, ahhoz, hogy mi képesek legyünk megismerni. „Az észnek ... bár tanulnia kell a természettől, de nem az iskolás gyermek módján, akinek a tanító azt beszél, ami neki tetszik, hanem a hivatásos bíró módján, aki rászorítja a tanúkat, hogy az ő kérdéseire válaszoljanak.”³⁷ Ez a Kant által javasolt fordulat valóban forradalmasította a természettudományok alapjául szolgáló ismeretelméletet. Azonban – s ezt már Kant kortárs bírálói (Herder, Hamann, Lichtenberg) is felrötták neki: a megismerő szubjektumot, az Én-t lényegében ő is, akárcsak Descartes, csupán egy öntudattal bíró atomisztikus individuumként fogta fel. Márpedig az elvont, elszigetelt („karteziánus”) ego egyedül, önmagában nem képes végrehajtani a második kopernikuszi fordulatot. Mivelhogy ami az én-ben „gondolódik”, az nem pusztán az én-ből fakad, hanem éppannyira más én-ekkel közös tudatból, a közös nyelvet használók közös tudatából.³⁸ A kanti értelemben vett megismerésben alapvető szerepet játszó ’szemlélet’ és ’fogalom’ nem adódik eleve a megismerő én számára, hanem csak kulturálódás, szocializálódás útján bontakozik ki, és csak egy jórészt tudattalan és spontán tanulási folyamat eredményeképpen születik meg. Az egyén tehát egyfelől nem elszigetelt atom, hanem társas én. Másfelől (s ez a szemlélet vezet majd a pszichoanalízis irányába), a gondolkodó én tudata korántsem homogén: olyan folyamatok zajlanak benne, amelyek némelyikéhez nincsen közvetlen hozzáférése, sőt tudomása sincsen. Vagyis az én-fogalomban a 18. század második felében megjelentek egy kifejezetten antikarteziánus paradigma körvonalai, amelyek filozófián túli

³⁷ Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája* (Kis János ford.) Atlantisz Kiadó, Bp. 2004. 30.o.(B XIII)

³⁸ Ezt a kérdéskört nagyon alaposan körbejárta Kelemen János: *Nyelv és történetiség a klasszikus német filozófiában* c. könyvében. Akadémiai Kiadó, 1990

következményeit csak mintegy száz-százötven évvel később kezdték összefüggő elméletekbe foglalni.

Az bizonyosra vehető, hogy az „es denkt in mir” utalás nem véletlen Ferenczi korai írásában. Feltehetően jól ismerte Lichtenberg írásait, van, ahol névvel is hivatkozik rá. Így például 1909-es előadásában idézi egyik Lichtenberg – „A 18. század egyik legszellemesebb német írója” – egyik paradox kérdését, hogy miért nem jut eszébe a tudósoknak, hogy felfedezéseik nemcsak nagyító, de kicsinyítő üveg segítségével is lehetne jutni. Így „az örökös bűvárkodó kutatást, a mely a részletekbe ássa be magát, és az egész feletti áttekintésről megfeledkezik nem árt időnként abbahagyni, és az eddig nyert eredményeket bizonyos távlatból egységesen áttekinteni.”³⁹

Végigtekintve Ferenczi egész pályáján azt találjuk, hogy késői felvetése a lehetséges „negyedik sérülés”-ről egyáltalán nem jelent fordulatot. Ferenczi ezt a felvetést hosszú évek analitikus tapasztalatában megélt élményei alapján, egy (potenciális) tudományos közösség számára rögzítette. Ne feledjük: már Freud is azt állította, hogy az önhitt emberiség három nagy traumáját tudományos felismerések okozták. S éppen ezért Ferenczi negyedik narcisztikus sérülésről tett utalását a korábbiak fényében érdemes úgy szemlélni, hogy ez a gondolata – legalábbis anticipációja szerint – egykor még lehet, hogy az elismert tudományos felfedezései közé fog tartozni.

Más kérdés, hogy ez a „trauma” további érdekes általánosabb tudománykritikai megfontolásokra ad okot. Ilyesmiken gondolkodott el Max Weber, amikor 1917-ben a német „Szabad diákszövetség” kérésére előadást tartott „A szellemi munka mint hivatás” címmel.

Weber Tolsztojt idézi, mert ő vetette fel legélesebben a modern civilizáció nagy dilemmáit. Tolsztoj nyomán elgondolkodik azon, hogy a halál a kultúra számára *nem* értelmes jelenség. „És pedig azért nem, mert a civilizált, a haladásba, a végtelenbe behelyezett egyedi életnek a maga saját, immanens értelme szerint nem szabadna befejeződnie. Mert hiszen aki benne van, az előtt mindig ott áll még a további haladás; akárki meghal, sohasem a csúcson áll, mert a csúcs a végtelenben van...”⁴⁰ Tolsztoj kései regényeiből olvashatjuk ki azt a felismerést is, fűzi hozzá Weber, hogy a régi öregek számára a halál az élet szerves körforgásába helyezkedve a saját benső értelme szerint is a természetes és megnyugvást hozó befejezést jelentette, azt, hogy „nem volt már több rejtvény, amit meg akart oldani”. Ezzel szemben a modern kultúra embere ’bele van helyezve’ abba a folyamatba, amelyben a civilizáció szüntelenül gazdagodik gondolatokban, tudásban, problémákban, s így ő belefáradhat az életbe, de

³⁹ Ferenczi Sándor: A psychoneurosisokról. A Budapesti Orvosi Kör 1909 évi előadás-cyclusából. In: *Lélekelemzés*. Dick Manó kiadása. Bp. 1909. IV. 64.o.

⁴⁰ Max Weber: *A tudomány és politika mint hivatás*. Kossuth, Bp. 1995. 30. o.

nem érezheti azt elégnek. Mert abból a tengernyi újból, amit a szellemi élet nap mint nap megszüli, ő csak egy parányit részt tud megkaparintani, és mindig csak valami átmenetit, semmi végérvényeset; ezért számára a halál értelmetlen tény. S minthogy a halál értelmetlen, önmagában a kultúrával áthatott élet is az, hiszen éppen a maga értelmetlen „haladni akarásával” bélyegzi értelmetlenségé a halált.” Ebből következik a nagy kérdés, hogy voltaképpen „mi a tudomány hivatása az egész emberiségen belül, és mi az értéke?”⁴¹

A tudományos munka soha nem előfeltevés nélküli, mondja Weber, hiszen „mindennemű tudományos munkának mindig előföltevése az, hogy érvényesülnek a logikai és metodikai szabályok: a világban való orientálódásunknak ezek az általános alapjai [ezek kevésbé problematikusak]... De előföltevés még az is, hogy a tudományos munka eredménye *fontos* abban az értelemben, hogy tárgya *'megismerésre méltó'*. És nyilvánvaló itt rejlik az összes problémánk. Mert ez a feltevés már nem bizonyítható a tudomány saját eszközével. A tudomány végső értelmére csak *utalni* lehet, s azt azután el kell utasítanunk vagy el kell fogadnunk, az étellel kapcsolatos saját végső állásfoglalásunktól függően.”

Webernek ezek a később a modern szimbolikus logika egyik legkomolyabb teorémájában új értelmet nyerő felismerései váratlan megvilágítást adnak a modern okkultizmus problematikájának is. Hiszen, ha jogosnak tűnik a természetre és kozmoszra vonatkoztatva megkérdezni, hogy vajon méltó-e a megismerésünkre, akkor belátható, hogy a modern tudományképhez idomuló okkultista törekvések céljával kapcsolatban is föl kell tennünk ugyanezt a kérdést: az okkult vizsgálódások tárgya vajon méltó-e a megismerésünkre. – Ugyanis, minthogy a modern paratu-domány többnyire természettudományos igényekkel közeledik a feltárandó misztikus világhoz, ezért ha kapunk is választ a feltett kérdéseinkre (pl. tényleg felfedezünk ismeretlen kommunikációs „csatornákat”), ez az eredmény éppúgy nem lesz képes nekünk megnyugvást hozni, ahogy a folyamatosan haladást produkáló tudomány sem. Lehet, hogy a szkeptikus természettudós tartózkodó, óvatossága nem „ellenállást” (és itt most nem a bornírt, harcos materialista lapos szkeptikus ítélezéséről van szó), hanem rezignáltságot jelent? Lehet, hogy voltaképpen nem a „negyedik traumával” nem kíván szembesülni, hanem már ismeri azt a kezdeti eufória után bizonyosan föllépő csalódottság érzését, amit Weberrel közel egyidőben, a tolsztojanizmusra nyitott Ludwig Wittgenstein előre jelez a *Logikai-filozófiai értekezés* bevezetőjének végén? Wittgenstein itt kifejezi azon meggyőződését, hogy az értekezésében felvetett problémák lényegileg végleges megoldást nyertek, de hozzáteszi: „És ha ebben nem tévedek, akkor e munka értéke másodsorban éppen abban áll, hogy megmutatja – milyen kevés intéződött el ezeknek a problémáknak a megoldásával.”

⁴¹ Max Weber: *A tudomány és a politika mint hivatás*. Kossuth. Bp.1995. 30-31.o.